

SREČKO KOSOVEL

Meta Kušar s Srečkom Kosovelom

KUŠAR: Vam ni všeč, da so letos tako veliko govorili o Vas?

KOSOVEL: Po mnogih krajih Slovenije so govorili. Vsi, prijatelji in sovražniki, nasprotniki in sobojevniki, frizerji in rodoljubi, sentimentalni pesniki in suhi zgodovinarji. Ali ne govorijo svečanih, prazničnih besed, zato da pokrijejo sami sebe? Tako je bilo ob Cankarjevi obletnici. Vsi so ga klicali, da bi ga priklicali, če bi jih Cankar videl, bi se nasmehnil s polodprtimi očmi in siknil skozi ozke ustnice: Fej! Ali jih mogoče peče vest in bi si jo radi ceneno pomirili, ali je mogoče še ta zadnja beseda krinka vrh krinke? Srca so zaprta, ne samo srca, duše, življenje. Sredi mrtvih duš ti je kakor živemu na svetovnem pokopališču sredi mrličev. Naj nam bo obletnica opomin, da se imamo povsod boriti z vso psevdosedanjostjo, hinavščino in trebuchastim rodoljubarstvom in klikarstvom. Kulturna služinčad je opravila svoje, zaropotala je s posodo in šla spat. Tiho je in mogoče je že prišel trenutek, da stopiva k delu s pošteno mislijo, da izpregovoriva pošteno besedo, ne glede na to, ali se ujema z dnevno simfonijo ali ne.

KUŠAR: Lahko, prosim, poveste, zakaj so slovenske razmere tako uničujoče?

KOSOVEL: Zakaj grmijo taki plazovi obupa na nas? Zakaj omahuje naš korak trikrat na dan? Ali je res samo poguma premalo? Nikjer ne dušijo napredka in razvoja tako kakor pri nas. Ravno v takem kaotičnem kopičenju dogodkov in doživljanjev je potreba mirnega gledanja! Vlak vidiš, ako stojiš pri miru, če bežiš z njim, ga ne. Nikogar ni, ki bi pokazal smer, od koder prihaja rešitev. So že, a morajo molčati! Slovenski časopisi in revije so z nekaj izjemami nepotrebni, pokvarjeni barometri. Politika hazardira z momentom, daje pristašem obljube, v plitki enodnevnosti prevladuje nizkoten boj za nizkotne cilje. Slovensko gospodarstvo tava za slovensko politiko. Dočim se politika opira vsaj v proglasih na humanizem, o njem

v gospodarstvu ni sledu. Humanizem je politikom le fraza, s katero lahko opletajo nekaj časa sem in tja. Gospodarstvo je resno in kruto poglavje, ki sentimentalnega humanizma ne prenese, čeprav je za gospodarstvo samo ena rešitev: gospodarski humanizem. Slovenska plaha kultura se je zavedla svoje plemenske prirojenosti in se umaknila iz javnosti z mrtvim protestom v duši. Ker je izgubila stik z življenjem, je izgubila tudi svojo življenjsko silo in upor, ki ga zmore le borec. Zmaga resnice v kulturnem življenju, humanizma v gospodarskem, pravičnosti v socialnem življenju pa bo največji triumf sodobnega človeštva. Ne bomo se ozirali na one, ki prodajo za skledo leče svoje prepričanje, tudi na one ne, ki ga sploh nimajo. Za resnost in poštenost sobojevnikov nam gre.

KUŠAR: Se tudi Vam zdi, da kljub samostojni Sloveniji iz naroda spet postajamo ljudstvo?

KOSOVEL: V nizkih, zakajenih krčmah se je rodilo spoznanje, da smo narod, tam je ostalo. V zakajenih krčmah ugašajo naši polizobraženci, tonejo naši umetniki. Polovico jih je usužnjenih po službah, njih zmožnosti tonejo v kapitalu, ki je alfa in omega naših bednih umetnostnih razmer. Pozabila je ta slovenska gnila inteligenca, da je potreba najti cilj, ako naj ima življenje smisel, da je potreba najti formulo življenjske oblike naroda, ako naj Slovenci še ostanejo narod. Zato je velik del slovenske inteligence omahnil tja, kamor je kazalo: v Jugoslaviji v jugoslovanstvo, v Italiji v italijanstvo, v Avstriji v nemštvo ... vsak slaboten rabi opore, tako tudi slovenska inteligenca. Dejstvo, da nismo nikoli našli soglasja med slovenskimi življenjskimi vprašanji in med problemi, ki si jih je stavila Evropa, to dejstvo je vzrok naše politične in kulturne zaostalosti v preteklosti in sedanjosti. Preveč smo se ogledovali po Evropi in premalo po sebi. Nismo se smatrali za člane Evrope, ki morajo iti vzporedno z evropskimi gibanji svojo lastno pot. V narodu, ki je individualen del organizma človeštva, je duševna kultura merilo njegovih življenjskih sil. Kajti kakor je gospodarstvo izraz človekovih vsakdanjih vitalnih potreb, kakor je politika borba za vse te vsakdanje potrebe, tako je kultura, in to v največji meri, umetnost, izraz onih sil, ki so preostale za duševno življenje sámo. Izključeno je, da bi narod z majhno življenjsko silo ustvaril močno, veliko umetnost. Naša umetnost je postala lokalna, ne pa *slovenska* v absolutnem pomenu besede. Naša umetnost je postala epigonska, ne pa moderna v svetovnem pomenu besede. Kje je danes krivda, da se umetnost ne razliva v duše naroda? Ne umetnik, država bi morala ljudstvo izobraziti. Iz starodavnega, na oltar položenega liberalizma, so ostrgali staro skorjo, ki je bila podobna skoro čistiljivosti in dobili novo, ki še bolj smrdi. Oni so ravno tako dogmatični kakor klerikalci. Radi bi goreli in streljali, pa se samo kadijo, dokazujoč, da so najbolj podobni zakurjenemu dreku. Vse njih misli rastejo iz dreka, zato niso nič vredne. Jaz bi ne mogel biti družega nego anarhist. Če bi bil svet iz kremenca, bi se ga upal klesati z zobmi, ampak svet je iz dreka.

KUŠAR: Je krivo predvsem to, da nas je premalo?

KOSOVEL: Kdo pravi, da nas je premalo? Številkarji! A ni krivica krivica, pa naj se godi enemu, tisočem ali milijonom. Majhni smo zato, ker hočemo služiti malenkostnim, sebičnim idejam. Kdor se upira človečanskim zakonom pravosti, ga bo strlo kolo časa. Krivica rodi krivico! Kdor pa na ta način dobljene pristaše smatra za dobre, se moti, kajti zanesljiv človek je le oni, ki je duševno svoboden in močan, da dela po svoji vesti. Stranka, vlada je orodje, vest je mojster. Šele mojster, ki ga uporablja, lahko kaj napravi, kdor pa vest zatira, bo kriv razdejanja ob njenem vstajenju.

KUŠAR: Se strinjate, da so Slovane sprejeli v Evropo zaradi strategije? Morda celo zaradi umetnosti, zaradi široke, slovanske duše, ker je Evropi zmanjkuje?

KOSOVEL: Fantastični človek je iz svojega matematičnega zapora jokal po neizmerni, ne dojeti večnosti, po srcu, po duši. Kakor je bil Herderjev klic slutnja vstajanja Slovanov, tako je bil Spenglerjev slutnja njihovega prihajanja. A sedaj Slovani ne prihajajo v imenu kake nacionalne ideje panslavizma, marveč v imenu človečanstva. Prihajajo v borbi za človeka in človeštvo. Odrešili ga bojo s svojo veliko voljo po življenju, s svojo sočno, barbarsko, veselo, življenja željnostjo. Trudni evropski človek strmi žalostno v zlati večer, ki je še revnejši od njegove duše. Človečanstvo umetnosti obstoji v tem, da se človeku približamo. Ne onkraj dobrega in zlega, ne z nadčloveško lažjo. Brez duševne kulture ostane boj kakor neprižgana luč, ki ne more razsvetljevati kaosa vsakdanjih borb. A ker umetnost izhaja od človeka, je jasno, da se tudi bori zanj. Mi vemo sicer, da so ti časi strašno cinični, da ljudje ničesar ne vidijo, a se tolažimo: Naj trdimo, da sonca ni, če ga slepci ne vidijo? Trdno verujem, da bo vsa sifilitična, blazirana civilizacija končala s paralizo kulture, ki jo že danes oznanja vsa Zapadna Evropa, izvzemši tam, kjer gradijo direktno za človeka. Kjer ni življenjske osnove, ne more nastati življenje.

KUŠAR: Zelo natančno opazujete organičnost življenja in najbrž tudi zelo ostro zagovarjate organičnost umetnosti.

KOSOVEL: Procesi nastajanja in razpadanja so komplicirani. Naše skrajno slabe razmere, v katerih živimo, zastoj kulturnega razvoja, letargija in pasivnost, ki jih opazi človek kjer koli, posebno tipične pa so v središču Slovencev, v Ljubljani, izmikanje realnosti, bojazen pred trdo in brezobzirno palico vsakdanjosti, vse to ima kot nujno posledico popolno dezorientacijo v vseh važnih življenjskih vprašanjih. Namesto da bi naš razbiti voz spravili v tek, da bi si predočili neizbežen propad, ki nas čaka, ako bomo prekrizanih rok stali pred tekočimi dogodki, stopamo iz gravitacijskega polja vsakdanjih vprašanj v indiferentno sfero osamljene duševnosti, ki se je ločila od sveta. Umetnik,

bodisi iz proletarskega ali gosposkega pokolenja, se ponavadi, če je umetnik, dvigne v najvišjo sfero splošne duševne kulture. A naš umetnik se je navadil brezdelnega boemiziranja, popivanja. Pri aristokratski družbi si je poiskal vzor brezdelnega lahkega življenja, ki se ne briga za nič, samo zase. To malomeščanstvo je v svojem egocentričnem samoljubju postalo nesposobno, da nosi sposobne ideje. Njihovo slovenstvo je slovenstvo trenutka. Naše slovenstvo pa je zasidrano v slovenskih tleh, v najkrepkejših Slovencih, doma.

KUŠAR: Socializem je res uporabljal klic svobode in enakosti, žal pa je zavest duše prepovedal.

KOSOVEL: Kljub vsem materialističnim teorijam je človek še človek z dušo. Materialistična etika je mogoča toliko časa, dokler živi še v človeku misel, da ni zgolj produkt, kup mesa in kosti. Če se ta zavest izbriše, kar ni mogoče, mogoče jo je samo prekriti, kakšno bo človeštvo? Instinkti ga ne morejo privedi do popolnosti, ker jih sicer veliki, a brezmočni intelekt ne more obvladati. Etični socializem ni teorija, to je življenje. To je nauk Krista, to je nauk Tolstoja. Propaganda je pa nekaj čisto drugega. Materialističnemu socializmu so kultura, umetnost, znanost vzgojeslovje samo hlapec želodca. Materialistični socializem stremi po organizirani moči, internacionalno gibanje zamenjuje dva pojma, to je narod in narodnost.

KUŠAR: Socializem je narod zanikal, vendar vi vedno zagovarjate narod in njegovo dušo.

KOSOVEL: Narod in narodnost nista eno in isto. Vem, da je težko zavzeti malemu narodu v kaosu idej tako stališče, kajti tak majhen narod se boji za svoj obstoj, brani ga, vsaj tisto brani, kar je duhovnega, kar je neizločljivega, kakor poslednje rože, ki jih drži otrok v rokah in ki jih je vzel iz krste svoje umrle majke. To je duša, to je pot, po kateri bodo morali narodi v večnost. Kaj je narodnost? Ali jo nacionalizem kaj tangira? V bistvu ne. Narodnost je del človeške duše, je vsota vseh prvin, ki tvorijo njen poseben značaj. In iz narodnosti se razvije narodova kultura, ki nosi vse posebne znake tistega naroda. Ali uideemo tudi po narodnosti na široko cesto nacionalnega egoizma? Jaz mislim, da ne. Vsi narodi gredo k popolnosti. Kaj je tista popolnost, se ne da definirati in k tej popolnosti mora prispeti po naravi vsak človek. Prej ali slej.

KUŠAR: Kaj je za vas kultura?

KOSOVEL: Orientacija je danes zgolj gospodarska. Narodnost pa je del duševnosti in na njenem temelju raste kultura. Kultura ne obsega samo duševnega življenja enega naroda, ampak raste v neskončnost. Je posledica stremjenja približati se oni duševni lepoti, dobroti, oni popolnosti, ki jo slutimo, vidimo,

da je. Ta smoter je pri splošni človeški kulturi isti. Medtem ko je civilizacija internacionalna in je njeno stremljenje uporabiti človeško znanje in spoznanje za lažje življenje, njen smoter je pripraviti človeka za doumevanje kulture. Kultura ni sama sebi namen, ravno tako ne narodnost. Narodnost je element, ki se ga pri vzgoji ne da prezreti. Ne smemo ga prezreti, ako priznamo dušo! In menda jih je danes malo ali skoraj nič, ki duše ne priznavajo, celo materialisti so nekako v skrbeh zaradi pojavov, ki si jih ne morejo tolmačiti po fizični poti.

KUŠAR: Ali res nimate dobrega mnenja o sodobni slovenski poeziji?

KOSOVEL: Občinstvo je splavalo na površje in umetniki so prešibki, da bi to površino razburkali. Umetnika, ki bi moral kakor vrtinec v globine potapljačega se duha potegniti za seboj občinstvo, ni. Pljuskuje po površini brez sile in duhovitosti. Tako je nastalo prepričanje, da umetnost ni potrebna, da je luksus. Sodobni umetniki premalo temeljijo v življenju, da bi ga lahko burili in viharili. Premalo so prepričani, da je umetnost prav tako mogočna sila, ki življenje vodi, kakor recimo politika, gospodarstvo, le s to razliko, da je religiozno duhovna sila, ki je predpoda človekove enotnosti in popolnosti. Smisel za umetnost umira. A vsi so brez stremljenj, brez dela kakor gostilniške muhe. Vino ni bilo nikoli tako važen faktor v umetnosti kakor stremljenje: vino je namreč simbol slovenskega poeta. Ves ta sentimentalni pesimizem se poraja iz alkohola. V svoji malenkostni osamelosti ne sanjajo o idealih človeka in človeštva, marveč mislijo, da je njihov poklic pisati verze. Vsa gesla, za katera se bori človeštvo, bi morala biti prevzeta iz religije ali umetnosti. Nova umetnost mora biti akonfesionalna in apolitična, ker mora postati religiozna. Umetnost razsvetljuje celoto, ne posameznosti kakor znanstvenik. V slovensko umetnostno življenje se vtihotaplja nirvana, kakršne si ni mogel predstavljati sam Buda.

KUŠAR: In v čem je po vaše religioznost umetnosti?

KOSOVEL: V bistvu umetnosti. V živem stiku med človekom in človekom, človekom in okolico, človekom in vesoljstvom. V novi obliki. Skrivnost nove oblike pa je v doživetju. Umetnost ne potrebuje civilizacije, potrebuje človeka. Moderna umetnost je upravičena s tem, da je eno z ljudmi, narodo in vesoljstvom. V tem je religioznost umetnosti.

KUŠAR: Oh, končno nekdo, ki v umetnosti zagovarja individuacijo!

KOSOVEL: Slednji izmed nas mora preživeti svojo notranjo revolucijo, ki strga z njega plašč hinavščine. Čul sem človeka, ki je trdil, da se ne da povedati nič novega. Vendar zgodovina ni ponavljanje, ampak ustvarjanje. Zame je bistveno, da živim po svojih notranjih zakonih življenja. Bodimo odkritosrčni do sebe, spoznajmo se in priznajmo, kam stremimo. Tak umetnik

bo do publike pravičen, zato so ga v starih časih spoštovali kot svečenika lepote, poslanca iz duševnega kraljestva, narodom in ljudstvom v uteho in poveličanje. Nastopili so ljudje, ki so producirali, nastopili so tendenčni umetniki, ki so začeli in hoteli ugajati instinktom publike. Samo pošteno zvest moram delati, ne oziraje se ne na desno ne na levo, zvest tistemu jazu v sebi, ki hoče ustvarjati umetnost. In potem ne bomo videli majhnih in velikih umetnikov, ampak umetnike in neumetnike. Ogenj smo, a ogenj ni materija, ampak poslanstvo. S Shakespearom bi lahko rekel: Sam Herkules ne more nič zato, da mačka mijavka in da laja pes. Izbral sem si nesrečen poklic in zdaj moram za njim. Saj nisem cirkuški ravnatelj, da bi gledal na število množice. Kar prihaja pri nas na površje, je vse plitvo in puhlo in brez vsebine, zato pa prihaja na površje. Fizikalni zakon!

KUŠAR: Katere historične literate bi izpostavili, reciva tiste, ki bi jih moral vsak Slovenec, ki kaj da nase, vzeti v roke?

KOSOVEL: Prešeren. Dvajset let je moral čakati, da ga je odkril Stritar. Je v grobu že strohnel, njegove pesmi so ostale. O Levstiku so morali molčati, dokler je živel. Bil je živi protest proti korupciji in laži. Na Gregorčičevem grobu bi rad sezidal piramido, kakor iz treh zarij: Vere, Upanja in Ljubezni. Med te je bilo zaprto njegovo življenje. Zame je ves Ivan Cankar direktno kulturno žarišče novega življenja. Murn! Gradnik. *Tristis amor!* Prehodil je pot, podobno kot vsi slovenski poeti, dokler si niso dobili kakšne sitne, histerične ženske za ženo. Samo, da je bila še samotnejša. Zdi se, kakor da bi ležal v oblasti elementov. Župančič. Trdina, Mencinger, Pregelj. Evangelij. Emerson, Carly, Maeterlinck, Schopenhauer. Prav je, da čitate Tagorejevega *Vrtnarja*. V tistih navidezno tako preprostih verzih je vsa življenjska veličina. On po mojem je edini zmožen vdihniti v ljudi ono polno življenje duše. To se pravi poglobiti se v globino bistva: v resnico. To se pravi biti preprost, a ne banalen. Ljudje so ga posnemali, niso videli, kje se skriva bistvo. Berite Tagoreja, njega zelo priporočam, njegovo knjigo *Sadhana ali pot k popolnosti*. Pa Ruse: Tolstoj, Dostojevski, Gogolj, Čehov, Andrejev, pa pesnike. Niso veliki vsi, ki jih prevajajo iz azijskih in afriških jezikov. Če iščeš novo zato, ker novega ne doživljaš, si samo kapriciozen.

KUŠAR: Zakaj niste zadovoljni s slovenskim zgodovinopisjem?

KOSOVEL: Biti slovenski zgodovinar se pravi biti v konfliktu z vso slovensko javnostjo, ki je vsa v copatah, suženjska, hlapčevska, koritarska in ritarska. Farizejska in hinavska, ne samo kar se tiče resnice v sodobnosti, marveč tudi v preteklosti. Če se ne zameriš človeku zaradi njega, se mu zameriš zaradi strica, tete, starega očeta ali zaradi stranke, kateri pripada po svoji omejenosti. Slovenski zgodovinar ne sme biti svetovalec sodobnosti, kajti drugače se

mu pove v obraz, da je zgodovinarjeva naloga pisati zgodovino. Od njega zahtevajo, da je pasiven opazovalec, suh dogodkar, ki ne načenja starih, gnilih ran. Načenjati stare, gnile rane pa pomeni zdraviti razmere, govoriti o naši zgodovini z ljubeznijo in sovraštvom, to se pravi prodirati v našo zgodovino z dušo, ljubiti jo in sovražiti. Brez obojega je zgodovina kot gol muzej faktov, za aktivno življenje brezpomembna. Česa zahteva naša sodobnost bolj nego žive, napete, vztrajne akcije? Okoli nas je mrzla civilizacija, ki navaljuje na človeka. Rabimo zgodovino človeka, njegovega vzpona in poraza ali zmage, zgodovino njegovih ubitih sposobnosti, zatrtih stremeljenj ali vriskajoče sile. Vse to rabimo. Ne datumov, ne filozofske kritike.

KUŠAR: Kaj mislite o Društvu slovenskih pisateljev?

KOSOVEL: Kaj je pisateljsko društvo? Odkrito rečeno: ne vem. Dolžnost do sebe je prva dolžnost. Ako pisateljsko društvo nima namena družiti pisateljev, ki se zavedajo svoje naloge, je brez podlage. Društvo mora biti forum, kjer se vedno obnavlja vprašanje umetnika in družbe, nalog umetnika v družbi in v življenju. Ali ni vzrok propadanja popolno analfabetstvo, kar se tiče slovenske kulture, literature in umetnosti? Za to vse bi moralo skrbeti to društvo. To društvo bi moralo skrbeti, da izloči iz umetniškega življenja vse afere, spletke, družinarstvo, prijateljstva. Naloga je torej, da človek čimprej sam postane nekaj, da potem tudi lahko kaj nudi. To društvo bi moralo biti žarišče iniciativ za umetnostno delo med ljudstvom. Realni cilj umetnosti je, da pride med ljudi. Tretja naloga pa je nastopanje kulturnih delavcev v javnem življenju, drugače je njihov cilj steril. Dolgo časa si že nismo izprašali vesti, nismo se spomnili na veliko krizo slovenske umetnosti, in že to je kriza. Ako bi mrlič vedel, da je mrtev, bi ne bil več mrlič.

KUŠAR: Na Vaš značaj nekateri zelo radi obešajo slutnjo smrti. Kako razmišljate o odhodu v astralne sfere?

KOSOVEL: Končno to vprašanje ni nezanimivo. Sámó hrepenenje po življenju je težak tovor, ki ga ne odloži niti umirajoči. Rad bi videl in vedel, kaj mislijo ti ljudje, ki pridejo, pomolijo in gredo. Ali verujejo v pekel, v vice in v nebesa, kako si mislijo vse to in predstavljajo. Kaj je po smrti? In kaj je smrt? Ali je smrt končni cilj organizma, propad in je zato tako mrzla in zoprna? Ali je smrt samo sredstvo, prehodna točka veličastvene osvoboditve duha, simbol preroditve v neko kozmično, neznano življenje, kjer ravno tako sije sonce, kjer prav tako žarijo zvezde, kjer prihaja pomlad in jesen kot pri nas? O, saj ne morem misliti, da bi mogel brez drhtenja gledati zvezde nad seboj! O, saj bi ne mogel molčati, ko bi ciprese šumele, kadar bi cveli mandeljni, kadar bi breskve cvetele. Grenka so njihova jedra. Delo je vojna proti onemoglosti in smrti. V naših ljudeh je premalo zavesti, da truplo, ki ga ljubijo, pravzaprav ni nič, da

je prevara v primerjavi z Resnico in lepoto, in tako se branijo, kakor se brani pred smrtjo črv, a ne človek. Ljudje mislijo, da iščem jaz časti in slave. Nikogar se ne bojim in zdi se mi, da sem okusil s tem ono zavest, razmerje človeka do Resnice – življenja do smrti. Vse današnje življenje sloni na laži in kdor manj živi, manj laže. Groza Smrti leži v tem, ker mora človek molčati o vsem, kar bi ga v življenju bolelo in peklo.

KUŠAR: Ali se s profesorjem Ocvirkom globoko razhajata?

KOSOVEL: Ocvirk zavrača subjektivizem, je za velikopotezno klasično umetnost, jaz trdim, da je lepota spremenljiva z razvojem civilizacije in kulture.

KUŠAR: Kakšni so vaši kriteriji in kakšno je Vaše stališče do kritike?

KOSOVEL: Kritika je najbolj zdrav ventil življenja. Njena naloga je naloga levkocitov, ki ščitijo zdravo kri, in njena samoniklost in neodvisnost je v principu življenja, ki uničuje, kar je nezdravega, otrplega. Kaj naj bi bil kritik v tej trudni dobi, ki vse preveč preplavlja z znanjem, filozofiranjem in premalo z naravnim smislom za življenje in umetnost? Naša doba je barok fraze. Fraza kot fetiš je karakteristikum našega liberalizma, ki se izgublja sredi lastne praznote. Naloga kritika je, da si lahko odmisli vse pripomočke in prečita umetnino čisto sam in zase. Tako bo spoznal, je li stvar kaj vredna ali ne. Potem pa pridejo na vrsto malenkosti: slog, jezik, barva jezika, plastičnost, zvočnost. Ko pri nas kritik zakriči, čuje vsa Slovenija. Pri nas se živi tesno skupaj. Ni je dežele na svetu, kjer bi bila vsaka laž tako sakrosanktna, vsako dejanje nedotakljivo, nedotakljiva vsaka krivda, kakor je ta dežela zamorjenih mnenj in zamolčane resnice. Od političnih do umetniških razmer eno samo tako morje s političnimi in osebnimi pristani. Zato se pri nas resnica šepetča, a sivo, z raznimi osebnostnimi in političnimi primesmi pripravljeno javno mnenje se oznanja. Kritik naj ne primerja teorij o umetnosti, marveč naj gre v umetnino skrajno sprejemljiv, z edinim kriterijem, svojim lastnim življenjem. Kritika ne sme biti, kakor trdi Benedetto Croce, gotov izraz filozofije umetnosti. Ni literarni kritik oni, ki se vrti okrog svojega umetnostnega nazora ter nateza umetnine na isto kopito: kar ne gre, ni umetnina. Kritik mora razširjati duševna obzorja, s sokolje zavestnim, bistrim očesom mora pokazati prepade in puščave, kjer bi umetnost umrla. Bom uporabil Pregljev izraz perspektivizirati. Paziti mora, da ne postane umetnost anatomija ali logika. Popolnoma napačno so začeli naši moderni kritiki gledati umetnost kot sistem. To dokazuje mehaniziranje umetnosti ter oddaljevanje od njenega pravega vira. Umetnost se samo delno naslanja na razvoj. Skoro se da trditi, da je umetniška oblika adekvaten izraz dobe, dočim je bistvo umetnikovega stremljenja, ki ga najčešče niti sam ne spozna, vedno isto. Kritik mora biti vsega lačen človek, ki je zdrav od kulture, spozna resničnost in ponarejenost. In v svojem cilju ne sme videti nič drugega razen umetnosti. Današnja doba živi s

tehnično naglico, toda ne s kulturno rastjo. Tema tokovoma podobni so umetniki: tehniki in resnični umetniki. Prvi frapirajo s tehnično akrobatiko, drugi gredo mimo ali nas ustavijo s svojo vsebino.

KUŠAR: Ljubljano ljubim, ker je moj dom, čeprav čutim njeno neznosnost. Iz te lepote in ranjenosti je nastala moja najnovejša pesniška zbirka *Ljubljana*. Vaš dom je pa Kras. Najbrž je naslov *Zlati čoln* priplul iz Tagorejevih duhovnih voda?

KOSOVEL: Človek pač lahko živi povsod kakor koli, v Ljubljani sredi te pisane množice ljudi se živi težko. Ljudje so sploh hijene in ne več ljudje. Ljubljana mori s svojo meglo in svojo moralo; kdor stopi vanjo, je že *a priori* zapisan ugašanju. Zdaj šele vem, kaj je Kras in sploh vse, kar ni Ljubljana. Človek je kakšenkrat tako truden od spoznanj, da mu je težko živeti. Ljubljana v vsej svoji sentimentalnosti mlade tako rada objame. Je lepo, že res. Tisti sprehodi zjutraj, ob kaki peti uri v Tivoliju, ko je pokrita z lila pajčolanom megle. Tivoli je lep, kakor naš vrt je, koder je hrepenenje, tam je dom in lepota, brez hrepenenja bi bil vaza brez rož. Življenje ima tu dvojno lice in zagrnjene oči. Eni živijo, da živijo, ti imajo nad seboj tako velike kralje, ki so skrajno neodpustljivi, Shakespeare bi rekel: Črve. Drugi imajo bolesten, zasanjan obraz in so brez glasu sredi množice, Cankar bi rekel: Otroke – in vse to življenje valovi z zaprtimi očmi cilju nasproti. Slovenci nismo bili nikoli realisti. Realizem je junaštvo življenje gledati, kakor je, in vendar živeti. In tako se potapljam v življenje Ljubljane, v njene dnevne novice, boječ se, da zagazimo v blato volilnih agitacij, ki so edina hrana malomeščanstva. V tej trudni gneči zasluti človek tajno misljuje velike zemlje.

KUŠAR: Kako pa je, ko greste na počitnice?

KOSOVEL: Ob peti zjutraj vstanem, ženem past do kake devete ure. Sedim na paši in gledam v zrak, kakor da lovim golobe, golobov od nikoder ni. Počutim se kakor kralj zraven svoje kože, ker jo vsak dan tako napasem, da dá mnogo mleka. Prepojem in prežvižgam v sreči in hrepenenju, pridem domov, opravi živinico, inštruiram luštkanega fantka in ga imam rad, dasi ne zna nič, potem kaj berem dopoldne, popoldne kaj pišem. Na moji mizi so: Strindberg, Heine, Bergson, Prijatelj, Lhotsky, Zenit, Poljanski, Mici in drugi. Ob kaki četrti grem v bližnjo vas, kjer s kolegom balinava, ob osmi zvečer je veselje v društvu. Igramo *Verigo*, jaz sem starec. Ob nedeljah politiziramo z očaki in fanti. Plavati ne znam ne v vodi ne v ljubezni ne v čustvih, edino v vročini, kot suha riba. O počitnicah sem bral Dostojevskega, zdi se mi, da je največji pisatelj Evrope. V Trstu sem sam in samotен. Morje je dolgočasno, Nemci ga gledajo z daljnogledom, Italijani ga ne razumejo in tako buta zaman ob tržaško obalo. Ljudje stojijo brez groze pred njim, ker so gotovi, da ne prestopi bregov. Letoviščarji mislijo, da je morje zato, da se v njem kopljejo. Meni pa se zdi

drugače. Kruh v Trstu se draži, ljudje se prepirajo, morje pa valovi, valovi ... Ali jih drami? Škoda, da me imajo ljudje za modrejšega, kakor sem, in se moram modrejše držati, kot bi se rad.

KUŠAR: Zelo tanki ste v razpoloženjih in nenehno čutite težko dvojnost, relativnost, ki jo ponuja vse, kar ljubimo.

KOSOVEL: Ne morete si misliti, kako sem od svojih premišljevanj nervozen, ne morem izvršiti že dalj časa niti ene svoje namere. Samo ena pot je: iz kaosa v kozmos: iz borbe v smrt. Zato je naše življenje tako temno in žalostno. Čakal sem praznikov doma, pa so mi razbili to veselje s par besedami; otemnili so mi jih za tri sonca. Bilo je polno sonca, polno vijolic, toda zame ni bilo ne enega ne drugega. Vse visi nad mano kakor meč, ki me rani zato, ker sem iz materije, iz gnile materije. Lepota? Kaj je lepota? Včasih mislim, da je, toda ni je, in če tudi je, je vedno umazana s snovjo. Zakaj je potreba tak študij? Oziroma to bi že šlo, ampak ta umetnost, ki nosi vse, le denarja ne! Jaz bi tako rad vse pustil, a ne morem. Lepše je poslušati, nego govoriti, ljubiti lepše, nego biti ljubljen. Lepše je biti pesem, a težje pesnik. Zakaj živim, še zdaj ne vem. Vedno lažem sam sebi, da ima življenje velik smisel, pa sam ne verujem; a moja beseda ima dostikrat sugestivno moč, da ji celo jaz podležem za par trenutkov. Krivice, nepoštenost, tlačnost, vse to nastopa v taki količini, da je obupno. Vi ne veste, kako je včasih obupno in čudno. Včasih sem dobil uteho v literaturi, danes je ne dobim več. Samo to vem, da bi moral kričati, da bi moral razrušiti raz sebe to sivo kopo pepela, ki me duši, davi in ubija. To sivo kopo abstraktnosti, ki muči živce do skrajnosti in me kliče k preprostemu, svežemu, prvotnemu. Sto konfliktov je, ki bi jih človek moral premagati, pa je razbit in brez volje. Ves optimizem, volja do dela, energija, vse to je umetno, rojeno iz želje po pravici. A naše življenje je žalostno in tudi odrešitvi ne verjamemo docela. Včeraj sem bil star enainvajset let in vse to mi ne dopušča, da bi Vam kazal svoj temni plašč.

KUŠAR: Natančno Vas razumem, imate zanimivo in težko astrološko karto. V peti hiši ustvarjalnosti imate veliko gnečo planetov. Sonce je še v ribah, čisto blizu ovna, potem pa imate v ovnu Luno, Mars in Jupiter. Emocionalen, trmast idealist ste. Ko ste pisali gospodični Mirjam o svojem idealu ženske, ste napisali samo eno plat. Prvo hišo, ascendent, imate v škorpionu, ste šarmanten in magnetičen, nezanimljivih erotičnih impulzov. Oh, že slišim one, ki bodo rekli, da govoriva nelogično.

KOSOVEL: Biti logičen je strašno težko. Ali ste že kdaj poizkusili? Jaz že in takrat sem spoznal dvoje: svojo logiko, ki je radikalno konsekvantna, in življenjsko logiko, ki je nelogična. Zato sem postal paradoksen. To je zame zelo važno. Paradoks je naši dobi praktičnega razuma to, kar je nevihtni ogenj napram ognju na ognjišču. Razumete prisposodobno, da je treba biti zviti ko kača, a preprost, ne vem kot kaj?

KUŠAR: Kot golob.

KOSOVEL: To se pravi, bodi paradoksen. Relativnost dela svet lep in človeško delo veliko. Če bi bilo vse, kar človek dela, že absolutna vrednota, bi moral od same absolutnosti umreti. To bi bilo žalostno, kaj? Škoda, da ne morem priznati absolutno nobene diktature. Kljub temu, da sem vedno simpatiziral z levo, nisem mogel razumeti njihove ozkosrčnosti. Liberalizem je bolj katoliški od klerikalizma samega, in to je zelo pogubno. Klerikalci znajo delati, vsa čast jim, a so nazadnjaški. Verjemite mi, da so klerikalci ravno tako materialisti kot mnogoteri drugi, njihova vera ni vera, je ideja, za katero stoji stranka in kruh. Tako vero preziram in ni vredna, da stoji v srcu človeka. Vera je najvišja točka čustvene popolnosti: Bog. Ni pa beseda, katera je napisana, in ironizira sveti njen smisel. Jaz sem zelo razborit, čeprav navidezno stritarjanski. Ortodoksen pa nisem, ker se ne morem ukloniti splošnosti.

KUŠAR: Kaj mislite, boste sploh kdaj srečni?

KOSOVEL: Zaljubljen nisem čisto nič, dasi hodim preživljat nedeljsko sivino k svoji nekdanji puncici. Zdaj šele vidim, kako grda je ta beseda. Človek se nasmehlja in ima rad tisti brezskrbni smeh in tisto besedo, ki se nehote razodene, počasi jo imam spet malo rad, tako gori ogenj brez plamena. Ona je preveč mladostno sveta, ko bi človek rad oskrunjeno dekle, tako, ki te razume, kadar si pred njo brez predsodkov in igraš samo zaradi parade že davno dobljeno igro. To pa to dekle ni: gleda verno vame, ker misli, da sem miren in dober & Jaz pa se ji nalahno smehljam in mislim, da si nisva odkrita, da je ona daleč, daleč od mene ... Bjelinski – zdaj ga šele razumem, ko je rekel, da čuti potrebo po ženskih prsah.

KUŠAR: Povejte mi, prosim, še kaj o študiju, o svojih profesorjih.

KOSOVEL: V kolegiju ljudje kažejo simpatije zame, vsi so, bi rekel Cankar, z maslom namazani. Mogoče zato, da ne škripljejo njih krivične duše. Latinščine se prav nič ne učim, jaz ne morem z njo nikamor. Pripravljam gradivo za neko razpravo pri dr. Prijatelju. Zase bom pa študiral do potankosti eno vprašanje, impresionizem; rad bi to stvar preštudiral temeljito, da bi jo temeljito pobil oziroma vsaj naše površne izrastke, ravno tako ekspresionizem in njega kretenske kračice, ki koračijo preko nas. Če bi vsak sodobnih literatov pisal eno globoko knjigo, bi imeli veliko svetovnih del, ker jih pa vsak napiše deset, ne bomo imeli nobenega. Jaz bom kljub temu študiral za profesorja. Po kavarnah ne hodim, ker nimam ne denarja ne družbe, v seminarjih ne morem strpeti, ker hodijo sem taki ljudje, ki jih človek ne gleda rad. Tako si prisiljen strmeti v knjige, še bolj pa vase. V romanskem seminarju igram vlogo knjižničarja, seveda ne izposojam skoro nič. Ramovš predava lepo in edini uspeh njegovih

ur je, da veš, da nič ne veš. Beremo Trubarja. Trubar je lep, čeprav ga jaz ne morem slovniško komentirati. Sturm predava še vedno kakor ponavadi pri polni dvorani. Je moral nujno iz Pariza, ker mu država ne more plačevati plače in štipendije obenem. Njegovo suho predavanje poživi edino kakšen Witz. Je dober človek. Zdaj, ko zbiramo denar za suktnjo Spasovskega, je dal 100 din zanj. On je res duša. Prijatelj predava lepo in človek misli marsikaj. Je fajn človek. Martel predava slabo in površno, predava pa tudi o najnovejših, pa več skoro zvem iz žurnalov kot od njega. Piše baje svojo habilitacijo in se zanima za predavanja le postransko. Zadnjič je omenjal Appolinaira, Valeryja, Puncho-na itd. Pa vse le površno. Če berem, kako se je ženil Verlaine, ali kar koli v Lit. Nouvelles, se mi zdi, da je to veliko bolj nam sorodno kakor Francozom samim. Boemi so internacionalen pojav. Padel sem pri Osvaldovem pedagoškem izpitu. Kakor sem imel vtis, me je hotel vreči in vrgel. Pachainer je brez službe, na razpoloženju, zato ker ni hlapec. Ob službo je prišel, ker ni v nobeni stranki. Lepa reč! Čaka na Makedonijo.

KUŠAR: Ali vam brat Stano ne zaupa, ker ste premladi?

KOSOVEL: On je zelo po starem nakrojen in misli, da morajo ljudje imeti sive brade in sive možgane, če hočejo kaj vedeti. Žalibog je žurnalist tudi že po duhu, ne samo po telesu, kajti kako bi si sicer upal posplošiti svoje sodbe na vse moje delo, tudi za bodočnost. Ne bom rekel, da je omejen, ampak dogmatik prave mahničevske vrste, če ne hujši. Jasnost je zame vedno znak epigonstva. Da sem jaz skeptik, vem zakaj, da sem sofist tudi. Skepsa podira, ali ob resnici, naj bo tudi subjektivna, obstane. Skepsa je način iskanja. Sofizem pa je obramba skepse. Sofizem zahteva le prožnosti duha, ki se vežba za boje. Saj tudi Kolumb ni vedel, če najde Ameriko, pa je šel na pot. Stano bi rad izvedel notranjost drugih, da bi jih lažje bičal, jaz pa pravim, "zakaj?" – in se mu umaknem. Prosim ga, naj ga ne bo sram zame.

KUŠAR: Ostro ocenjujete njihovo revijo Kritika.

KOSOVEL: Opazil sem, da ogenj v Kritiki pojema: Bravničar laže, Hribar igra pobožno violo, Stano razpravlja po očetovsko, Vidmar piše kakor za obrt. Dobida je dolgozeven in se boji povedati, da je razstava slaba, zanj imajo vsi nemal talent, dasi ga imajo včasih zelo malo. Tako se mi zdi kakor letoviškar, ki si je izbral slabo letovišče, pa ga neprenehoma hvali, da bi se prepričal. Kritiki manjka ogenj in bič. V njej bi moralo tako goreti, da bi se komaj zadrževala, da vsega ne požge, ne pa, da mora vedno pihati v tisto malo žerjavice. Bojujem se zelo, stare pustim, ni se vredno z njimi bojevati bojujem se z mladimi.

KUŠAR: Kaj boste rekli o Bogu, ker nas so učili, da ste rdeči revolucionar?

KOSOVEL: Svobodomiselnost ne taji vere. Bog je slika najvišje popolnosti: lepote, resnice, ljubezni. Tja hoče duša. V njegovem imenu je zbliževanje in srečavanje, hrepenenje in spoznanje Njega. Preštudiral sem Renanovo *Življenje Jezusa*. Jaz bom iskal izraza visokemu trpljenju tega človeka boga. Jaz bi ga hotel upodobiti v povesti. Razum negira smiselnost življenja in dela, zato ker računa. Čisto prav je rekel Wilde, da življenje ni špekulacija, ampak zakrament. Veruj vanj, dokazati ga ne moreš, ako skušaš dognati njegovo bistvo, doženeš samo bistvo njegove forme. Resigniraš, kajti forma je vedno nesmiselna, ne pomisliš pa, da se je izpod secirskega noža tvojega razuma izvila ona skrivnost, ki je svetost in bistvo življenja. Ustvarjati naj se pravi kazati duševnost v materiji, ustvarjati naj se pravi poduhoviti materijo. Pri Tagoreju zaslutim globino najneznatnejšega pojava v človeku in prirodi, ki sta eno. Tam se Vam odgrne kozmična perspektiva našega sedanjega življenja. Samo eno je treba doumeti, da je tudi ta navidezno osamljena vasica del kozmosa, da sem tudi jaz duhovni center svojega živega kozmosa, ki vibrira v duši in ga spoznavamo v doživljajih.

KUŠAR: Nekomu ste napisali, da se boste ustrelili, če končno vse propade, vsi vaši načrti in upi.

KOSOVEL: Včasih sem kar divji, divji na vse. Takrat bi najrajši, da bi šel ves svet k vragu. Postal sem trd, vase zaprt Kraševac. Kadar mi je najgrenkejšo pri srcu, berem Nietzscheja in zaničujem ljudi, ker se ne zaničujejo sami. Človek bi se želel raztopiti v nič, izgubiti v vesoljstvo, med nastajajoče in propadajoče zvezde, ki ne poznajo ne jezikov ne narodnosti ne društva narodov in pravic manjšin; če je tam zakon, da šibkejši propade, je vsaj absolutno veljaven. Tu pa ni nič veljavnega. Včasih sem obupan do smrti in takrat pišem tako, kakor zahteva instinkt, in ne razum. Pravzaprav nič ne upamo od svojega dela, ne častnih zaslug ne redov in ne plačila. Hočemo delati, delati, delati ...

Nikdar ne bova častna občana mesta Ljubljane.

Čudežev ni. Vse, kar je, je čudež.

Intervju je bil zaključen 19. marca 2004, v Trnovem, po tretji knjigi / prvem delu *Zbranega dela*, Ljubljana: DZS, 2004.